

LECTURI ACADEMICE

REFLECȚII LAPIDARE PRIVIND ISTORIA ȘI ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ

Victor Spinei*

*Discurs rostit la 27 aprilie 2022
în ședința festivă din Aula Academiei Române*

În fervoarea vremurilor demult apuse ale tinereții de a-mi spori zestrea cunoștințelor a survenit ocazia de a spicui într-un set de discursuri de recepție ale unor faimoși predecesori rostite sub cupola Academiei Române. Reunirea integrală a tuturor discursurilor păstrate între copertile a zece volume, grație inițiativei conducerii Academiei și a trudei asumate de colega noastră Dorina N. Rusu în urmă cu câțiva ani¹, oferă o oglindă semnificativă a potențialului intelectual al multor generații de mari savanți, facilitând accesul la texte emblematice pentru știința și cultura națională. Parcurgerea lor constituie o adevărată revelație spirituală, proiectând acumulări substanțiale de adâncă profunzime și largă cuprindere, ceea ce m-a determinat să revin ocazional cu evlavie asupra câtorva dintre ele.

Apropiindu-se sorocul de a da curs acestor venerabile cutume, mi s-a inoculat o anumită stare de deconcertare și reticență de a mă mobiliza spre fructificarea unui asemenea demers care de-a lungul timpului prilejuise exteriorizări ce au esențializat notabile performanțe profesionale. Despovărat parțial de alte responsabilități și impulsionat de îndemnurile adresate de actualul nostru președinte, cutez totuși a mă înfățișa în fața domniilor voastre spre a devoala anumite reflecții asupra unor probleme conexe întrepătrunderilor istoriei cu istoriografia națională. Tematica respectivă comportă o amplitudine derutantă, ce face irealizabilă cuprinderea resorturilor sale plurifațetate într-o simplă prelegere, astfel că nu permite decât o scrutare secvențială, selectivă și eliptică a câtorva aspecte cotate drept relevante.

Precum toate diligențele cu profil intelectual, cele cu tentă istoriografică au fost strâns dependente de armătura materială și politică a colectivităților unde au

* Acad. Victor Spinei, vicepreședinte al Academiei Române.

¹ *Discursuri de recepție*, I – X, ed. D. N. Rusu, București, 2005-2009.

beneficiat de condiții de fructificare. În cuprinsul continentului european disciplina istoriei s-a înfiripat încă din Antichitate, dar a fost cantonată doar în perimetrul civilizației greco-romane, și doar în Evul Mediu a dobândit treptat extensie spre alte orizonturi. Captivați de disciplina căreia i s-au consacrat, mulți dintre reprezentanții scrisului istoric s-au străduit cu abnegație să-i motiveze obiectivele și să-i potențeze atributele, formulând aprecieri – nu lipsite de subiectivism – asupra multiplelor sale valențe epistemologice. Din cadrul luxuriantelor opinii emise în aceste direcții, disipate în mii de texte redactate în numeroase idiomuri ale mapamondului, cu neputință de a fi catalogate sau rezumate, ne vom permite o triere aleatorie a câtorva mai sugestive.

Astfel, *pater historiae*, Herodot, originar din Asia Mică, de la Halicarnas, dar strămutat în efervescenta metropolă de la Athena, dezvăluia chiar din preambulul faimosului său tratat de istorie, conceput în veacul al V-lea înainte de era creștină, că mobilul întocmirii lucrării consta în consemnarea faptelor remarcabile ale grecilor și barbarilor, spre a nu fi date uitării². Era o modalitate de exprimare a reverenței față de înfăptuirile strămoșilor, dar în subsidiar și reclamarea profilului identitar pentru disciplina istoriei ce decurgea din aceste împliniri, pe care le vom regăsi proliferate la numeroase etnii de pe glob, materializată în scrieri cu caracter hagiografic, anale, cronici etc. În sensul acestor principii se mulează vechiul aforism chinezesc, potrivit căruia „a-ți uita strămoșii este ca și cum ai fi un pârâu fără izvor sau un copac fără rădăcini”³.

Avansând pe scara timpului în epoca elenistică, un hăruit autor grec originar din Arcadia, Polybios, care a trăit în secolul al II-lea î.Hr., pretindea că „nu există pentru oameni nici un mijloc de îndreptare mai potrivit decât cunoașterea faptelor din trecut”, iar „învățătura desprinsă din istorie este cea mai temeinică educație și pregătire pentru treburile politice” și „singura și mai strălucita învățătură, care te face în stare să suportți cu demnitate schimbările soartei”⁴. Un consăngean de-al său, Diodor Siculos (din Sicilia), din veacul următor, reliefa aceeași pietate ardentă domeniului căruia i se dedicase, susținând că „istoria este învățătura cea mai de folos în toate împrejurările”, precum și faptul că celor vrednici „le-a adus prețul nemuririi, cinstindu-le virtuțile”⁵. Prin urmare, era reclamată utilitatea disciplinei atât pentru rosturile teoretice, cât și pentru cele practice, vizându-se colectarea informațiilor asupra vremurilor revoluate, cât și acumularea de învățăminte pragmatice pentru viața cotidiană. Cei doi erudiți exprimau convingeri ce vor fi reiterate în veacurile următoare atât în lumea greco-romană, cât și pe alte meridiane.

În cadrul pledoariilor menite să solidifice prestigiul istoriei și-a făcut loc și ideea ce postula că printr-o bună cunoaștere a trecutului se pot configura trăsătu-

² Herodotus, *The History*, trad. G. Rawlinson, Moscow, Idaho, 2013, p. 1; Herodot, *Istории*, I, trad. A. Piatkowski, F. Vanț-Ștef, București, 1961, p. 15 [I].

³ M. Maloux, *Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes*, Paris, 1960, p. 34.

⁴ Polybios, *Istории*, trad. V. C. Popescu, București, 1966, p. 57 [I, 1].

⁵ Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, trad. R. Hâncu și V. Iliescu, București, 1981, p. 21-22 [I, 1].

rile viitorului, pe care o aflăm redată, cu mici diferențieri de redactare, de numeroși mânăuitori ai condeiului, din diverse medii culturale. O întâlnim formulată, între alții, de marele poet Byron într-o filă a jurnalului său din 22 ianuarie 1821: *The best of Prophets of the future is the Past* („Cel mai bun dintre profeții viitorului este trecutul”)⁶. Acest crez lansat *bona fide*, împărtășit de numeroși gânditori, a fost cenzurat cinic de spiritele înzestrate cu propensiuni disjunctive. Astfel, ilustrul filosof Hegel manifesta o tranșantă neîncredere față de viziunea menționată, notificând că experiența și istoria arată că popoarele și regimurile n-au învățat niciodată ceva din istorie: *Was die Erfahrung aber die Geschichte lehren ist dieses, daß Völker und Regierungen niemals etwas aus der Geschichte gelernt*⁷. Într-un mod la fel de categoric se exprima și George Bernard Shaw: „Unica lecție pe care o putem extrage din istorie constă în faptul că oamenii nu învață nimic din istorie”, constatare care nu a rămas singulară⁸. O poziționare mai echilibrată, intermediară între opiniile menționate, adoptă Karl Jaspers, promotor al existențialismului, care, pe de o parte, subscrie la ideea că „viitorul se află ascuns în trecut și în prezent”, dar, pe de altă parte, recunoaște că „trecutul prezintă multe lacune, iar viitorul este încă obscur”⁹.

Exponenții ambelor tabere implicate în controversa evocată pornesc de regulă de la convingerea că, spre deosebire de prezent și mai cu seamă de viitor, trecutul ar constitui componenta certă – *terraferma* – din ansamblul reprezentărilor asupra evoluției umanității, ceea ce nu este pe deplin real. În pofida eforturilor obstinate ale istoricilor, arheologilor, antropologilor, numismaților și epigrafiștilor, cunoștințele asupra multor aspecte ale vremurilor revolute rămân limitate și învăluite în pâcla deasă a ambiguităților, astfel că preocuparea soluționării dilemei „viitorului unui trecut incert”¹⁰ își menține actualitatea. Susceptibilități derivă și din constatarea că anumite fapte au fost deformate, cosmetizate sau de-a dreptul măsluite din interesul unor grupări fără predispoziții savante, așa cum transpar atât de percutant într-un faimos roman publicat în urmă cu aproape trei sferturi de secol de George Orwell¹¹, ale cărui enunțări își mențin actualitatea în arealurile înnegurate ale mapamondului.

Scepticismul atitudinilor rezolute în problema dezbătută decurge și din faptul că în derularea evenimentelor de pe glob nu se înregistrează aproape niciodată similitudini, încât nu este posibilă adoptarea de măsuri identice pentru situații care, fără a fi pe deplin asemănătoare, se reiterează în decursul timpului. Nu este

⁶ Lord Byron, *Letters and Journals, with Notices of his life*, ed. Th. Moore, II, Paris, 1833, p. 244.

⁷ Georg Wilhelm Friedrich Hegel's *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, ed. a 3-a E. Gans, besorgt v. K. Hegel, Berlin, 1848, p. 9.

⁸ H.-U. Wehler, *Aus der Geschichte lernen?*, München, 1988.

⁹ K. Jaspers, *Originea și sensul istoriei*, în Idem, *Texte filosofice*, trad. G. Purdea, București, 1986, p. 227, 247.

¹⁰ A. Guerreau, *L'Avenir d'un passé incertain. Quelle histoire du Moyen Age au XXIe siècle?*, Paris, 2001.

¹¹ G. Orwell, *Nineteen Eighty-Four*, Londra, 1949.

mai puțin adevărat că adesea politicienii investiți cu înalte responsabilități comit grave erori, uneori cu consecințe funeste, tocmai din lipsa de cultură istorică, întrucât ignoră competențele predecesorilor și nu realizează că ciclurile de realități sunt repetitive.

Dacă opinii precum cele avansate de Byron și Hegel reclamă pertractări și nuanțări, aserțiunea romancierului H. G. Wells, potrivit căruia „nimeni nu poate ști care sunt surprizele pe care ni le rezervă viitorul”¹², este greu de contestat. Rememorându-ne propriile experiențe, câți dintre noi oare anticipăm în urmă cu patru decenii colapsul comunismului și ulterior masacrele nesăbuite comise cu cinism de o Rusie resovietizată împotriva „fraților” ucraineni, după experimente tenebroase practicate succesiv în Transnistria, Cecenia, Georgia și Siria? Câți dintre noi prevedeau valurile masive de emigranți din alte continente care perturbă drastic echilibrul etnico-demografic al Europei și îi erodează tradițiile și profilul identitar? Mai putem să-i dăm credit lui Pascal Bruckner, care relativ recent pretindea că „viitorul nostru nu va fi decât un trecut repetat”¹³?

În spiritul formulărilor deopotrivă lapidare și percutante specifice perioadei de zenit a republicii romane de la mijlocul secolului I *ante Christum natum*, reputatul orator, literat și om politic Marcus Tullius Cicero avea să desemneze istoria drept „învățător / îndrumător al vieții” (*Historia ... magistra vitae*)¹⁴, pentru ca, un secol mai târziu, unul din corifeii istoriografiei latine, Tacitus, îi pretindea rigoare neîntinată în expunerea evenimentelor prin formula devenită celebră *sine ira et studio*¹⁵, „fără ură și părtinire”. Cum receptarea mesajelor cărturărești a fost întotdeauna dependentă de abilitățile stilistice ale autorilor, unii dintre aceștia nu au ezitat să acorde o mai mare preferință pentru elocința (*eloquentia*) înfățișării faptelor decât pentru veridicitatea (*veritas*) prezentării lor. Dimpotrivă, alți istorici s-au pronunțat tranșant în favoarea reperării obstinate a adevărului în cadrul relatării evenimentelor, condiție definitorie a operei istorice, pornind de la examinarea critică a mărturiilor surselor informative. Opera lui Thucydides, cotel drept cel mai strălucit urmaș al lui Herodot din lumea elenă, este sugestivă pentru propagarea acestor concepții, pe care, transgresând mileniile, le vom regăsi cu fireștile augmentări și nuanțări la autorii din perioadele profesionalizării istoriei. Vom evoca în această direcție doar numele lui Leopold von Ranke (1795-1886), care încă în prima sa lucrare de anvergură preconiza înfățișarea obiectivă a evenimentelor prin formula simplă și percutantă *wie es eigentlich gewesen*¹⁶ („așa cum a fost de fapt” / „așa cum s-au petrecut lucrurile”).

¹² H. G. Wells, *Esquisse de l'histoire universelle*, trad. E. Guyot, Paris, 1930, p. 554.

¹³ [P.] Bruckner, *Copilul divin*, trad. L.-C. Călinescu, ed. a 2-a, București, 2016, p. 33.

¹⁴ Cicero, III, *De oratore*, I, *Books I, II*, ed. și trad. E. W. Sutton, H. Rackham, Londra – Cambridge, Massachusetts, 1967, p. 224-225 [II, IX, 36].

¹⁵ P. Cornelius Tacitus, *Annalen*, ed. a 5-a E. Heller, Düsseldorf, 2005, p. 16 [I, 1].

¹⁶ L. Ranke, *Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1535*, I, Leipzig – Berlin, 1824, p. VI.

Tratarea documentată, obiectivă și echidistantă a realităților și fenomenelor istorice avea să devină o normă de conduită axiomatică pentru toți discipolii muzei Clio, frecvent preocupați să-și dezavueze predecesorii și contemporanii care nesocotiseră aceste cerințe. În spiritul supleței sale definitorii de analiză și al atașamentului față de preceptele istoriografice tradiționale franceze, ilustrate cu pregnanță încă de Jules Michelet, reputatul său compatriot Jacques Le Goff recomanda drept criterii metodologice primordiale complementaritatea între rigoare, documentație, idei și imaginație, pledând totodată pentru cultivarea mlădierilor formelor stilistice în expunerea istoricului, în scopul captării interesului masei cititorilor¹⁷.

Survolarea țesăturii dense a timpului și spațiului permite observația că între aspirație și rezultată sau, altfel spus, între principii și realitate, nu se înregistrează decât rareori o congruență palpabilă. Mai mult poate decât alți reprezentanți ai ramurilor umaniste, istoricii au avut nevoie de un statornic suport material spre a-și asigura armătura documentară și fructificarea roadelor travaliului investit, dependență plătită uneori prin obligativitatea de a se conforma concepțiilor oficializate. Pe de altă parte, trăind într-o ambianță cotidiană marcată de tradiții și vervă naționalistă, mulți dintre ei n-au reușit să se detașeze de tiparele vremurilor, astfel că idealul imparțialității a rămas adesea mai mult o efuziune cu iz romantic.

Utilizarea unor secvențe de o anumită relevanță pentru destinul popoarelor în scopuri educative și instructive, cu trena lor nostalgică, a reprezentat o practică curentă în cadrul vechilor lucrări cu propensiuni geopolitice, ceea ce avea să dobândească amplificare explozivă în perioada romantică, dar și ulterior, când, mai cu seamă în momentele de grea cumpănă pentru soarta unor etnii, episoadele eroice din trecut erau popularizate prin mijloace variate pentru îmbărbătarea compatrioților, spre a insufla tenacitate, coagularea conștiinței identitare, însănătoșirea fibrei neamului și spiritul de sacrificiu. Asemenea practici au avut eficiență în multe situații critice, numai că promotorii lor, fiind interesați nu de veridicitatea sloganelor folosite, ci de cu totul alte comandamente, și-au permis uneori retușări ale imaginii reale ale personalităților și evenimentelor din trecut. Larga audiență a procedurilor evocate, îngemănate frecvent cu legendele transmise pe cale orală, de factură strict folclorică sau livrescă, a contribuit la diseminarea lor în mass-media, care în anumite circumstanțe au contaminat parțial și textele unor istorici dotați cu spirit critic mai labil. Desigur că glorificarea patriotismului a reprezentat o preocupare izvorâtă din atașamentul generos față de idealurile strămoșilor și de meleagurile natale, dar instrumentarul folosit în acest sens, dincolo de inerente similitudini, nu trebuie confundat cu cel al istoricului profesionist. Altfel spus, rigorile științifice nu sunt întotdeauna în congruență cu elanurile patriotice, ori numai prin asumarea exigențelor definitorii operele savante își vor păstra profilul elevat.

¹⁷ J. Le Goff, *Pour un autre Moyen Age. Temps, travail et culture en Occident*, Paris, 1977, p. 7-9.

Carențele de obiectivitate, dar mai cu seamă incertitudinile provocate de imposibilitatea reconstituirii adecvate a multor momente ale evoluției umanității, au provocat reacții depreciative față de disciplina istoriei din partea unor medii intelectuale, incluzând filosofi, literați și chiar istorici, care au mers într-atât de departe încât să-i tăgăduiască sau să-i relativizeze însași calitatea de știință. Am cita în această privință remarca malițioasă a eseistului și poetului Paul Valéry (1871-1945), care estima că „istoricul face pentru trecut ceea ce ghicitoarea în cărți face pentru viitor”¹⁸. Dincolo de contestări sau denigrări, mai mult ori mai puțin îndreptățite, reprezentanții scrisului istoric și-au continuat neabătut travaliul, contând pe popularitatea disciplinei lor în rândul marelui public și conștientizând poate faptul că în vârtoarea vieții nu detractorii și pesimiștii sunt cei care câștigă bătăliile.

Definirea atributelor istoriei, a resorturilor și metodologiilor ei de investigație au constituit, de asemenea, subiecte de dezbateră încă printre învățații antichității și au continuat la scară mult sporită în epoca modernă și contemporană, generând o literatură extrem de extinsă și variată în lumea savantă¹⁹. Precum s-a constatat, prima mare sinteză aferentă domeniului în discuție – *Istoriile* lui Herodot – este în egală măsură și o lucrare de geografie și etnologie. Succesorii „părintelui istoriei” și-au restrâns însă drastic diapazonul tematic, focalizându-și de cele mai multe ori interesul la probleme de ordin politic din perimetre spațiale mai limitate sau mai extinse. În schimb, structura generală a lucrării de pionierat a cărturarului din Halicarnas se reîntâlnește la marii cronicari și geografi islamici – arabi și persani – de la cumpăna primelor două milenii ale erei creștine, Ibn Rusta, Gardizi, al-Bakri, Ibn Chaldun și alții, la care prezentarea ansamblului geografic și al structurilor etnico-demografice alternează cu relatarea conflictelor războinice, inițiativelor diplomatice și a vieții de la curtea dinastilor.

Până în epoca modernă, în centrul atenției cronicarilor și istoricilor au stat preponderent vârfulurile societății laice și ecleziastice, precum și viața politică, dar curente înnoitoare ale domeniului au impus succesiv o lărgire substanțială a unghiurilor de abordare a substanței informative, incluzând toate păturile colectivităților umane, precum și aspectele economice și sociale, fără de care evaluarea ritmului evolutiv al societăților revolute nu poate fi realizată satisfăcător. Resorturile ambianței cotidiene și ale mentalităților conglomeratului antropocentric și-au găsit de asemenea loc în ancheta specialiștilor, tinzându-se spre o „umanizare” a discursului istoriografic, între altele pentru a se decifra diverse fenomene de ordin demografic, confesional, cultural, juridic, social și politic. În condițiile în care

¹⁸ P. Valéry, *De partis*, în Idem, *Regards sur le monde actuel*, Paris, 1931, p. 98.

¹⁹ G. Thuillier și J. Tulard, *La méthode en histoire*, Paris, 1986; B. M. Buchmann, *Einführung in die Geschichte*, Viena, 2002; N. I. Smolenskii / Н. И. Смоленский, *Теория и методология истории*, ed. a 2-a, Moscova, 2008; E. A. Danto, *Historical Research*, Oxford, 2008; J. Rüsen, *Historik. Theorie der Geschichtswissenschaft*, Köln – Weimar – Viena, 2013. Cf. și Al. Zub, *Discurs istoric și ego-istorie*, în *Discursuri de receptie*, X (2006-2009), ed. D. N. Rusu, București, 2009, p. 79-93.

orizonturile vieții umane înglobează aspecte de o debordantă complexitate, era firesc ca toate componentele sale să fie supuse prospectărilor. Pornind de la acest deziderat și animați de mirajul exhaustivității, unii reprezentanți ai cinului istoric au lansat conceptul de „istorie totală”, menit să asigure investigarea penetrantă, integrală și detaliată a tuturor elementelor ce definesc ființa umană ca individualitate sau atașată încrângăturii sociale aferente. O asemenea veleitate excesivă a condus spre rătăcirii într-un neant factologic ce a provocat reticențe, fiind taxată drept nerealistă și generatoare a haosului și debusolării²⁰. Imposibilitatea materializării sale concrete este grăitoare pentru caracterul ei utopic, disciplina istoriei pretinzând rigoare, coerență și limpeziri, dar și prudență în consemnarea abuzivă a amănuntelor ne semnificative pentru configurarea enunțurilor concluzive.

În momentul în care elementele definitorii pentru palierul științei istorice, sortate drastic și expuse mai sus în mod cu totul laconic, intraseră în bună parte în vizorul erudiților, etnogeneza românilor nu se finalizase, proces ce se va încheia potrivit majorității specialiștilor în ultimele secole ale mileniului I d.Hr., aproximativ odată cu structurarea celorlalte limbi romanice din trunchiul neolatin. Colportarea de către persoane fără nicio competență științifică a teoriilor așa-numite tracomane, care neagă fenomenul romanizării geto-dacilor, pretinzând preexistența unui idiom prelatin pe teritoriul Daciei, extins și în Peninsula Apeninică, are un caracter prea ridicol pentru a necesita o dezbatere cu specialiștii autentici. Geto-dacii au avut o contribuție majoră la etnogeneza românească, dar cu toate acestea de la ei nu s-a păstrat decât un fond lingvistic relativ limitat, la fel ca și la celți și iberici, care s-au romanizat în decursul stăpânirii Imperiului roman. Această realitate nu trebuie percepută drept o frustrare a orgoliilor naționale, ci se integrează în cadrul unor procese cu spectru universal. În anumite situații, perenitatea elementelor lingvistice a fost mai puțin durabilă decât a altor factori a suprastructurii, precum portul, ritualul funerar, credințele religioase etc.

Arealul în care s-a desăvârșit formarea etnosului românesc a cuprins, precum au argumentat numeroși lingviști și istorici, ambele maluri ale Dunării. Din trunchiul romanității orientale s-au individualizat dialectele dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân, cel dintâi solidificându-se, în vreme ce celelalte trei s-au diminuat treptat. Din cauza succesiunii implacabile a migrațiilor triburilor slave, turcice și ugro-finice, evoluția firească a comunităților romanizate răspândite în bazinul inferior al marelui fluviu a suferit mari impedimente, însăși dănuirea lor fizică fiind grav periclitată. Punerea pe seama lor a majorității vestigiilor arheologice de la cumpăna primelor două milenii ale erei creștine rămâne deocamdată o problemă nesoluționată. Și nu este singura... Dar, dincolo

²⁰ C. Lévi-Strauss, *Gândirea sălbatică. Totemismul azi*, trad. I. Pecher, București, 1970, p. 427 (*Gândirea sălbatică*).

de precaritățile stadiului actual al cercetărilor, rămâne incontornabil faptul că păstrarea individualității etnice și spirituale a elementului romanic nu ar fi fost posibilă dacă acesta nu ar fi dispus de rădăcini adânci și robuste.

Cu toate acestea, colectivitățile neolatine de la Dunărea de Jos au întâmpinat impedimente majore în privința edificării nucleelor statale, vitale pentru protejarea filonului etnic, structurilor profesionale și a activităților economice, cu atât mai necesară cu cât spre sfârșitul mileniului I, în imediata proximitate, se constituieră formațiuni statale viguroase, precum cea a slavo-bulgarilor în Peninsula Balcanică, a rușilor kievieni în bazinul Niprului și a ungarilor în Câmpia Pannonică, care, la fel ca și triburile turcice de călăreți nomazi (pecenegi, uzi, cumani) descinse din stepele Eurasiei, au încercat în diverse momente să-și extindă stăpânirea și influența în regiunile nord-dunărene. În aceste condiții, nedispunând de un potențial militar rezistent, voievodatele româno-slave din Transilvania, Crișana și Banat nu au fost în măsură să riposteze eficient ofensivei triburilor maghiare, fiind integrate cu timpul în hotarele statului Arpadian. În condițiile dinamicii trepidante a migrațiilor, împlinirile notabile pe plan cultural din spațiul carpato-dunărean au necesitat o prelungă perioadă de gestație.

Istoria românilor s-a jucat și pe scena balcanică, unde prin aportul hotărâtor al reprezentanților dinastiei Asăneștilor s-a scuturat hegemonia bizantină și s-a constituit cel de-al Doilea Țarat bulgar, *ab initio* româno-bulgar, care curând și-a schimbat coloratura etnică datorită preponderenței demografice a bulgarilor. La nordul Dunării, Diploma ioaniților, emisă în anul 1247, atestă înfiriparea unor formațiuni politice românești în regiunile situate în preajma versanților sudici ai Carpaților Meridionali, aflate sub suzeranitatea Regatului ungar, dependență suprimată prin strălucita victorie obținută în 1330 de voievodul Basarab împotriva lui Carol Robert de Anjou. Peste circa trei decenii, voievodul maramureșean Bogdan, strămutat la răsărit de lanțul carpatic, avea, de asemenea, să se rupă de sub obediența coroanei ungare după înfruntări victorioase cu oștile trimise de regele Ludovic I de Anjou. La crearea statelor de-sine-stătătoare din Țara Românească și Moldova un aport substanțial l-au avut românii din zona Făgărașului și, respectiv, din Maramureș, care s-au asociat confrăților de dincolo de munți în tentativa lor de a-și edifica propriile lor entități statale, profitând de slăbirea dominației Imperiului Hoardei de Aur, impusă după marea invazie mongolă din 1241-1242. Având aceeași componență etnică, confesiune religioasă și organizare social-politică, ar fi fost poate firesc ca cele două teritorii românești să alcătuiască o unitate statală comună, dar acest deziderat nu a putut fi împlinit în primul rând pentru faptul că epicentrele în jurul cărora s-au format se găseau distanțate la mai multe sute de kilometri între ele, iar conexiunile lor imediate nu gravitau spre direcții identice. Cu toate că nu dețineau suprafețe întinse, resurse minerale bogate și un potențial demografic amplu, cele două voievodate au reușit la scurt timp de la fondare să-și creeze o armătură administrativă și militară eficientă, care le-a permis să-și asigure stabilitatea internă și menținerea integrității teritoriale.

Împlinirile de această natură prezintă corelații profunde cu procesualitatea făuririi identității naționale, înfiripată grație conștientizării comunității de limbă, origini, tradiții, confesiune religioasă, aspirații politice și interese economice a entităților etnice care sălășluiau în arealul carpato-dunărean. Chiar dacă are un caracter întrucâtva exclusivist, este greu de eludat verdictul tranșant formulat de Claudius Marius Victor(ianus), un erudit din partea meridională a Galliei, din prima jumătate a secolului al V-lea, în prezent aproape cu totul ignorat, care declara laconic *gentem lingua facit*²¹, adică „limba formează neamul”. Fără să-i cunoască scrierile, la peste un mileniu distanță, lingvistul Jacob Grimm (1785-1863), foarte popular prin colectarea minunatelor basme germane împreună cu fratele său Wilhelm, avea să-i completeze alegația, notificând: *Die Kraft der Sprache bildet Völker und hält sie zusammen, ohne solches Band würden sie sich versprengen*²² („Forța limbii formează popoarele și le menține împreună, iar fără o astfel de legătură ele s-ar dispersa”).

Pentru coagularea identității românești, un rol major l-a jucat apartenența la ortodoxie, care, pe lângă rosturile religioase și spirituale și de mijlocitor al accesului spre mari valori culturale, a constituit o pavăză în calea asimilării etnice. Prin răspândirea, copierea, traducerea, tipăririrea literaturii ecleziastice, slujitorii Bisericii au contribuit la crearea unor trainice punți de legătură între comunitățile disipate de o parte și de alta a versanților carpați și implicit la unitatea lingvistică a românilor. Atribuții importante au fost asumate, de asemenea, în organizarea așezămintelor de învățământ, a asistenței medicale și economice, ca și a întregului ansamblu al vieții cultural-artistice, lăcașele bisericesti, la fel ca și manuscrisele cu anluminuri, țesăturile, icoanele și obiectele de metal și lemn destinate cultului, reprezentând creațiile cele mai elevate din domeniul artistic până în timpurile moderne²³.

Entitatea și individualitatea comunităților românești a fost evidențiată de revendicarea descendenței lor din coloniștii romani, despre care dispunem de un număr mare de mărturii scrise din Evul Mediu și epoca modernă, semnalate de diverși istorici străini și români și colaționate cu acribie de Adolf Armbruster²⁴ și mai recent de Ioan-Aurel Pop²⁵. În feroarea de a-și configura un trecut cât

²¹ D. H. Abosso, *A Translation and Documentary on Claudius Marius Victor's Alethia*, 3.1-326 (Dissertation), Urbana, Illinois, 2015, p. 70, 81, 187.

²² J. Grimm, *Über den Ursprung der Sprache*, în Idem, *Reden und Abhandlungen*, Nikosia, 2017, p. 277.

²³ I. Vicovan, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I-II, Iași, 2002; V. V. Muntean, *Istoria Bisericii Românești (de la începuturi până în 1716)*, Timișoara, 2009; Idem, *Istoria Bisericii Românești, II (de la 1716 până azi)*, Timișoara, 2010.

²⁴ A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972; ed. a 2-a, București, 1993; Idem, *La romanité des Roumains. Histoire d'une idée*, București, 1977.

²⁵ I.-A. Pop, *Creștinătatea europeană între cruciadă și pace: rolul rezervat celor două „Valahii” la începutul secolului al XVI-lea*, în *Confesiune și cultură în Evul Mediu. În onorom Ion Toderășcu*, ed. B.-P. Maleon și A.-F. Platon, Iași, 2004, p. 23-28; Idem, *Istoria și semnificația numelor de*

mai glorios, numeroase popoare de pe mapamond și-au plăsmuit origini mitice și strămoși iluștri – popoare sau persoane reale ori legendare –, din rațiunea de a-și spori prestigiul și a-și flata orgoliile. Astfel, goții au fost considerați geți, danezii s-au declarat urmași ai dacilor, ungurii ai hunilor, polonezii ai sarmaților, lituanienii ai romanilor, romanii, la rândul lor, la fel ca și francezii, au pretins că au ascendență troiană, iar dinastia germani că descind din carolingieni, exemple similare putând fi multiplicată²⁶. Proliferarea acestei practici fusese sesizată încă la nivelul Antichității, precum rezultă din observația autorului latin Quintus Curtius Rufus, care notifica: „Nu există popor oricât de înapoiat care să nu spună că întemeietorul neamului lor își trage obârșia fie dintr-un zeu, fie dintr-un vlăstar de zeu”²⁷.

Pornind de la constatări de această natură, unii exegeți ai trecutului românilor, desemnați de străini până spre mijlocul veacului al XIX-lea cu numele de vlahi sau derivate ale sale, au susținut că înfripirea ideii latinității și conștiința romanității lor s-au datorat influenței umaniștilor străini, cu prioritate a celor italieni. Prestigiul copleșitor al romanilor, făuritorii celei mai strălucite civilizații a Antichității, reprezenta desigur un factor de stimulare pentru revendicarea originii romane în vremurile medievale, când nimeni nu cuteza să conteste măreția împlinirilor Imperiului extins pe trei continente. Dintre multiplele atestări ale considerentelor cu tentă axiomatică privitoare la statul roman, reținem pe acelea datorate lui Francesco Petrarca, care, spre mijlocul secolului al XIV-lea, se exprima cât se poate de explicit: „Faima Cetății Eterne va dura până la sfârșitul lumii; Roma va fi totdeauna cel mai înalt vârful al omenirii. [...] Mai solidă decât un munte de diamant, gloria romană va răsună mereu în toată lumea”²⁸.

O confirmare elocventă a conștientizării originii romane a vlahilor balcanici ne este oferită în a doua jumătate a secolului al XII-lea de cronicarul bizantin Ioannes Kinnamos²⁹, deci cu mult înainte de proliferarea ideilor cu tentă umanistă la nivel continental. Circa un secol și jumătate mai târziu dispunem de consemnarea celei mai vechi forme a numelui prin care se autodesemna populația latinofonă de la Dunărea Inferioară, redată sub grafia *Rumeni* într-o lucrare de geografie concepută în italiană probabil în al doilea sfert al secolului al XIV-lea de un autor anonim, originar după toate probabilitățile din Toscana, care enumără

român/valah și România/Valahia [Discurs de recepție la Academia Română], București, 2013; Idem, *Mărturii medievale privind numele românilor și al graiului lor în limba română*, în „Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca”, LVII, Series Historica, 2018, p. 347-363.

²⁶ I.-A. Pop, *Geneza medievală a națiunilor moderne (Secolele XIII-XVI)*, București, 1998, p. 33-52.

²⁷ Quintus Curtius Rufus, *Viața și faptele lui Alexandru cel Mare, regele Macedoniei*, trad. C. Gerota, revizuire P. H. Popescu-Gălășanu, I, București, 1970, p. 8 [I, I].

²⁸ Francesco Petrarca, *Invectivă adresată celui ce a clevetit împotriva Italiei*, în Idem, *Scrieri alese*, trad. G. Lăzărescu, București, 1982, p. 301, 306.

²⁹ Ioannis Cinnami *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, ed. A. Meineke, Bonn, 1836, p. 260.

pe „români și valahi” printre locuitorii Regatului ungar, grupați desigur prioritar în Transilvania, fără să realizeze însă că ambele etnonime desemnau de fapt unul și același popor³⁰. Contrar opiniilor exprimate de unii autori străini, românii nu foloseau în limbajul vernacular termenul de valahi pentru a se denumi, ci pe acela derivat de la numele romanilor, fiind conștienți de obârșia lor. Una din cele mai vechi și edificatoare atestări a revendicării originii romane de către „valahii din regiunea Dunării”, provenind probabil din Banat și aflați în pelerinaj la Sfântul Scaun, este consemnată de umanistul italian Flavio Biondo în anul 1453, care remarcase și asemănarea idiomului lor cu latina populară³¹. Folosirea de către români a unei limbi apropiate de cea a romanilor (*Vallachi habet quasi Romanam linguam*) fusese menționată explicit cu circa un sfert de veac mai înainte, mai exact în 1426, de diplomatul florentin Rinaldo degli Albizzi³².

Cea mai veche mărturie internă privind modul de autodesemnare a românilor, ignorată din câte știm de exegeții amintiți, este oferită de un act de confirmare a proprietăților emis în vremea domniei lui Ștefan cel Mare în cancelaria voievodală de la Suceava la 13 martie 1489. Conceput în slavonă, documentul menționează în apropiere de cursul Prutului „seliștea lui Bodea Rumârul”, toponim incluzând un antroponim rotacizat, care nu putea să derive decât de la denumirea românilor, fapt certificat de împrejurarea că în același context este amintită „seliștea lui Bodea Sârbul”³³, termen provenind tot de la un etnonim. Bodea Rumârul / Românul era desigur un proprietar înstărit, căci de regulă toponimele adoptau numele unor persoane cu un statut social privilegiat. Apelativul care i se atribuisese avea desigur o vechime de cel puțin câteva decenii, fiind improbabil ca în momentul respectiv eventualele curente umaniste occidentale să fi avut penetrabilitate în sfera onomasticii locale. Forma de autodesemnare a comunităților locale din spațiul carpato-dunărean avea să fie dezvăluită de numeroase alte izvoare interne și externe, de natură să certifice faptul că cel puțin elitele erau convinse de descendența lor romană.

O astfel de conștientizare reclama desigur aspirațiile către treptele de elevație superioară pe tărâm confesional, cultural, politic etc. Unele dintre ele fuseseră fructificate încă în zorii Evului Mediu, altele au trebuit să parcurgă îndelungi etape de germinare. Marea invazie mongolă, cavalcada expansiunii otomane și, nu

³⁰ P. Gautier Dalché, *Une géographie provenant du milieu des marchands toscans (début XIVE siècle)*, în *Società, istituzioni, spiritualità. Studi in onore di Cinzio Violante*, I, Spoleto, 1994, p. 439.

³¹ Blondus Flavius Forliviensis, *Ad Alphonsum Aragonensem serenissimum regem De expeditione in Turcos*, în Biondo Flavio, *Scritti inediti e rari*, ed. B. Nogara, Roma, 1927, p. 44-45.

³² *Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum e tabulariis et bibliothecis Italicis / Исторические памятники южных славянъ и сосѣднихъ имъ народовъ извлеченные изъ итальянскихъ архивовъ и библиотекъ*, I, 1, ed. V. Makuscev, Varsoviae, 1874, p. 530.

³³ *Documentele lui Ștefan cel Mare, I, Hrisoave și cărți domnești, 1457-1492*, ed. I. Bogdan, București, 1913, nr. CXC VIII, p. 372-375; *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, III (1487-1504)*, ed. C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ciocan, București, 1980, nr. 50, p. 91-93.

în ultimul rând, cruciadele provocaseră lovituri letale lumii ortodoxe, afectând centrele bizantine, slave răsăritene și meridionale, care constituiseră modele pentru lumea românească. Evoluția trepidantă a evenimentelor a adâncit separarea celor „două Europe”, ale căror „preistorii” se configuraseră cu secole în urmă, precum pe bună dreptate s-a argumentat, invocându-se multiple argumente irecuzabile³⁴. În viziunea Curiei romane, împărtășită și de mulți reprezentanți ai organismelor laice, noțiunea de Europa se confunda cu teritoriile locuite de etniile care împărtășeau confesiunea catolică, pentru că, în diverse momente ale istoriei, austriecii, ungurii, românii și alte neamuri să-și asume responsabilitatea meritore de apărători ai continentului – *ad portas Orientis* – în fața elanurilor expansive islamice. Erudiții din Antichitate și Evul Mediu fixaseră limitele Europei la fluviul Tanais (Don), de partea cealaltă învecinându-se cu Asia. Spre sfârșitul epocii moderne hotarul convențional dintre cele două continente a fost considerat Volga, iar ulterior lanțul montan Ural și fluviul omonim. Chiar dacă această departajare a dobândit cel puțin momentan consensul general al geografilor și politicienilor, acceptarea în diverse organisme și în competițiile sportive europene a unor țări din Asia Centrală sugerează faptul că nomenclatura continentelor ar fi susceptibilă în viitor și de alte modificări.

Lipsite de înrâuriri revigoratoare și confruntate cu vicisitudini de tot felul, performanțele de pe palierul cultural din cele două voievodate românești au avut o cadență estompată. Problema folosirii scrierii la nordul Dunării de Jos rămâne învăluită într-o ceață densă de incertitudini. După retragerea administrației romane din Dacia și Moesia Inferior, elaborarea textelor epigrafice grecești și latine se întrerupe total, astfel că vreme de un mileniu nu mai dispunem decât de rudimente izolate de grafie cu caractere grecești, latine, slavone, runice germanice și turcice, ceea ce excludea o coerență în folosirea scrierii. În principiu, presupunerea că unele din manuscrisele slavone ale textelor religioase aflate în circulație în spațiul carpato-dunărean în primele veacuri ale celui de-al doilea mileniu ar fi fost concepute de călugări români nu poate fi exclusă, limba liturgică fiind slavona, dar nu rezidă nici-o certitudine în acest sens. Nu-i mai puțin adevărat că lipsa informației asupra unui fenomen cultural sau politic nu exclude posibilitatea existenței sale. Descătușarea de haina slavonă a serviciului religios și a actelor de cancelarie s-a petrecut de-abia din secolul al XVII-lea, cu toate că folosirea în scris a limbii române a devansat cu mult acest proces, cea mai veche mărturie în această privință constituind-o scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung din anul 1521, iar primele scrieri românești care ne-au parvenit sunt datate câteva decenii mai târziu³⁵.

În acel moment, ținuturile mai privilegiate de soartă din jumătatea vestică a Europei medievale beneficiau deja de creații literare de mare valoare, urzite în

³⁴ R. Theodorescu, *Cele două Europe*, București, 2013; ed. a 2-a, București, 2018.

³⁵ I. Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985.

idiomurile vernaculare: poemele și epopeele anonime *Beowulf*, *La Chanson de Roland*, *Ólaf saga helge*, *Nibenlungenlied*, *Cantar de mio Cid*, *Tristan et Iseut* din secolele VIII-XIII, succedate de faimoasele opere în versuri și proză datorate lui Walther von der Vogelweide, Snorri Sturluson, Dante Alighieri, Francesco Petrarca, Giovanni Boccaccio, Geoffrey Chaucer, François Villon, François Rabelais, Pierre de Ronsard etc., de neconceput să rodească în medii fără tradiții intelectuale stabile și permanent perturbate de involburări politice incandescente. Toate aceste creații au fost devansate cronologic de nenumărate anale și cronici redactate în latină – *lingua franca* elevată a Europei occidentale – în anturaje monahale și aulice, înlocuite cu timpul de acelea scrise în limbile naționale.

În regiunile românești extracarpatice cele mai vechi înjghebări de anale provin de la sfârșitul veacului al XV-lea, fiind elaborate în slavonă, dar dispunând și de traduceri ori prelucrări în germană, rusă și polonă. *Tous les peuples ont écrit leur histoire dès qu'ils ont pu écrire* („Toate popoarele și-au scris istoria atunci când au putut să scrie”) susținea Voltaire într-o lucrare publicată anonim³⁶, iar aprecierea sa este valabilă și pentru Moldova ștefaniană. Operele cu caracter istoriografic din Țara Românească s-au înfiripat ceva mai târziu, probabil și din cauza tensiunilor endemice determinate de amenințarea otomană și de luptele înverșunate pentru dobândirea tronului. Supunerea țăratelor bulgare din dreapta Dunării de către otomani și transformarea lor în pašalâcuri au obturat căile de penetrare ale înrâurilor culturale slavo-bulgare de cealaltă parte a marelui fluviu. După modestele înjghebări cronicărești slavone cu caracter oficial datorate călugărilor Macarie, Eftimie și Azarie din secolul al XVI-lea, letopisețele din veacul următor, rod al strădaniilor lui Grigore Ureche și Miron Costin, redactate în românește, se situează la un nivel net superior ca viziune, informare și stil, calități similare întrunind ulterior și operele lui Ion Neculce și Nicolae Costin. De cealaltă parte a Milcovului, preocupările pentru scrierile istorice se concentrează în vremea domniilor lui Matei Basarab și Șerban Cantacuzino, dar realizările mai consistente în acest sens corespund epocii brâncovenești, prin aportul lui Constantin Cantacuzino, Radu Popescu, Radu Greceanu etc.³⁷

Deasupra tuturor se plasează tutelar contemporanul lor Dimitrie Cantemir, cel dintâi istoric român cu propensiuni enciclopedice de anvergură internațională. Șansa sa imensă de a-și fructifica disponibilitățile intelectuale se explică prin aceea că s-a format într-un mediu cultural elevat și că a beneficiat de condiții propice pentru a-și elabora opera, factori inaccesibili în propria țară, unde nivelul vieții intelectuale nu se situa atunci la cote prea înalte. De altfel, el nu-și conturase o opinie prea bună despre apetențele culturale ale conaționaliilor săi, consemnând

³⁶ [Voltaire,] *Dictionnaire philosophique portatif*, Londra [Genève], 1764, p. 216.

³⁷ O. Cristea, în *Istoriografia românească*, coord. D. Radosav („Civilizația românească”, 22), București, 2019, p. 1-52; P. Zahariuc, în *Enciclopedia reprezentanților scrisului românesc*, I-V, coord. V. Spinei, D. N. Rusu, Suceava, 2021, *passim*.

că „nu sunt iubitori de scrieri [învățătură], dar chiar aproape toți le [o] urăsc”³⁸. Domnitorul cărturar avea desigur în vedere pe oamenii de rând, apăsați de griji și nevoi în vremurile tulburi pe care le trăiau, dar își compensau carențele amintite prin aplecarea către cele sfinte, curățenie trupească și moravuri decente. Reticențele față de cultură nu erau cantonate numai la meleagurile moldave, ci au fost semnalate și pe alte meridiane, precum constatăm din *Vechiul Testament*, unde, în *Cartea eclesiiastului* a fiului lui David, ne surprinde recomandarea „Păzește a face cărți multe [...] cercetare multă [aduce] trudă trupului”³⁹, sau din *Eseurile* lui Michel de Montaigne, unde se conchidea că „știința cărturărească moleșește și muierește vitejia, mai curând decât o întărește și o călește”⁴⁰. Sperăm ca vetustele opinii citate să nu depotențeze vigurosul elan creator din mediile noastre academice...

Din păcate, tezaurul erudiției lui Dimitrie Cantemir a rămas necunoscut propriului popor și nu a înrăurit deloc evoluția istoriografiei naționale vreme de mai multe decenii, până când a fost reperat de reprezentanții Școlii ardelene, după ce cărțile sale dobândiseră reputație în străinătate. Într-o vreme când domnii fanarioți din Principate acordau prioritate culturii grecești în detrimentul celei locale, cărturarilor ardeleni le-a revenit misiunea de a impulsiona cercetarea trecutului românilor, cu toate obstrucționările suportate din partea administrației Habsburgilor. De-abia după înlăturarea regimului fanariot, blamat cu obidă de generațiile de intelectuali receptivi la suflul revigorator al revoluției pașoptiste și la curentele progresiste din Occident, au apărut oportunități pentru reînfriparea scrisului istoric.

Pledoariile cele mai lucide din epocă în această direcție i se datorează lui Mihail Kogălniceanu, care, în percutantul său *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană, rostit la 24 noiembrie 1843*, la Iași – cel dintâi manifest programatic al istoriografiei naționale –, clama necesitatea stringentă a alcătuirii unei istorii cuprinzătoare și sistematice a neamului, pentru informarea corectă asupra drumului străbătut de strămoși și reliefaarea momentelor de eroism săvârșite de aceștia de-a lungul veacurilor, ce viza stimularea sentimentelor patriotice, fără a se recurge însă la exagerări și plâsmuiri. Pentru materializarea acestor cerințe se preconiza depistarea și editarea unei recuzite cât mai ample și diverse de izvoare, de natură să confere consistență tezelor expuse. La același diapazon cu cărturarii apuseni care îl precedaseră și comutat la retorica

³⁸ D. Cantemir, *Despre numele Moldaviei: în vechime și azi; Istoria moldo-vlahică; Viața lui Constantin Cantemir; Descrierea stării Moldaviei: în vechime și azi*, ed. F. Nicolae, trad. I. Costa („Opere fundamentale”), București, 2017, p. 1320-1321 (*Descriptio antiqvī et hodierni statvs Moldaviae / Descrierea stării Moldaviei: în vechime și azi*).

³⁹ *Biblia 1688*, II, Text stabilit și îngrijire editorială de V. Arvinte și I. Caproșu; volum întocmit de V. Arvinte, I. Caproșu, A. Gafton, L. Manea, N. A. Ursu, Iași, 2002, p. 639 [*Cartea eclesiiastului*, 12, 12].

⁴⁰ M. de Montaigne, *Eseuri*, I, trad. M. Seulescu, București, 1984, p. 166.

exaltărilor romantice ale vremii sale, Kogălniceanu pretindea că „istoria, după Biblie, trebuie să fie, și a fost totdeauna, cartea de căpetenie a popoarelor și a fieștecărui om îndeosebi”, iar studiul ei „ocupația de predilecție a oamenilor gânditori”⁴¹. Dezideratele pe care le reclama nu reprezentau o noutate pentru cercurile savante europene, întrucât elaborarea lucrărilor îmbrățișând istoria unor entități etnice fusese de multă vreme cotate drept îndatorire patriotică majoră. În spiritul acestei obligații morale, pe frontispiciul faimoasei colecții de izvoare *Monumenta Germaniae Historica*, care se editează neîntrerupt din al treilea deceniu al secolului al XIX-lea, figurează nu întâmplător inscripționarea *Sanctor amor patriae dat animum* („Sfânta dragoste de țară ne însuflețește”).

Spre meritul intelectualilor perioadei pașoptiste, moldoveanul Mihail Kogălniceanu, munteanul Nicolae Bălcescu și ardeleanul August Treboniu Laurian nu s-au limitat la evaluarea imperativelor istoriografiei naționale, ci s-au angajat în travaliul migălos de editare a unor publicații de profil și a loturilor de izvoare utile întocmirii operelor științifice, demersurile lor stimulând și alte preocupări de aceeași natură. Toți aceștia erau reprezentanții unei generații de neconfundat, amprintate în mai mare măsură de spiritul epocii decât de atmosfera patriarhală familială.

Din nefericire pentru bransa istoriei, dar spre beneficiul diplomației și culturii naționale, numeroși aderenți ai muzei Clio și-au abandonat total sau parțial preocupările inițiale, optând către profesii mai prestigioase, aflate în vizorul opiniei publice și evident mult mai bine remunerate: Kogălniceanu s-a propulsat spre vârful eșichierului politic, ajungând ministru de externe și prim-ministru, dar și președinte al Academiei Române, Nicolae Bălcescu – vremelnic secretar de stat în guvernul provizoriu al revoluției din 1848, August Treboniu Laurian – deputat și președinte al Societății Academice Române (viitoarea Academie Română), George Barițiu – reprezentant al Transilvaniei în Senatul imperial de la Viena și președinte al Academiei Române, Bogdan Petriceicu Hasdeu – deputat și director al Arhivelor Statului din București, Cezar Bolliac – deputat, Alexandru Papiu-Ilarian – ministru în vremea domniei lui Cuza Vodă, Theodor Codrescu – director al Arhivelor Statului din Iași, Alexandru Odobescu – ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice și director al Teatrului Național din București etc. Scriitorii marcanți ai acelor vremuri (Ion Heliade-Rădulescu, Vasile Alecsandri, Dimitrie Bolintineanu, Titu Maiorescu etc.) au fost, de asemenea, cooptați în importante activități politice și administrative, societatea românească post-pașoptistă reclamând acute necesități în aceste direcții.

Nu este de mirare că elemente admirabil dotate intelectual au dobândit responsabilități înalte la o vârstă neverosimil de tânără, precum Titu Maiorescu, care, după un doctorat în filosofie, încununat cu calificativul *magna cum laude*

⁴¹ M. Kogălniceanu, *Opere*, III, *Scrieri istorice*, ed. D. N. Rusu („Opere fundamentale”), București, 2017, p. 711, 714.

la Giessen, era ales în 1863, la numai 23 de ani, decan, și în același an, rector la Universitatea din Iași! Desigur că în cazul respectivei nominalizări s-ar putea formula reticențe legate de lipsa de experiență în intendență, dar nu și în ceea ce privește competența profesională.

Momentele trepidante produse de Revoluția din 1848 și Unirea Principatelor aveau să-și afle o sugestivă caracterizare prin pana măiastră a lui Octavian Goga: „În istorie sunt perioade vulcanice când energiile acumulate veacuri de-a rândul țâșnesc ca niște limbi de foc și luminează departe”⁴². La această reflecție s-ar putea adăuga și populara butadă – cu paternitate indecelabilă –, potrivit căreia vremurile mari nasc oameni mari, având reciproca poate și mai valabilă, adică: oamenii mari generează vremurile mari.

Legat de implicarea istoricilor români în turnura vieții politice, prospectarea dosarului problemei nu este de natură să ofere întotdeauna o perspectivă luminoasă, dacă ne rememorăm faptul că Miron Costin a fost decapitat, Nicolae Iorga ciuruit de gloanțe, iar Gheorghe I. Brătianu, Alexandru I. Lapedatu, Zenuie Pâclișanu, Radu R. Rosetti și-au aflat sfârșitul în temnițe lugubre, victime ale propriilor compatrioți, nu ale dușmanilor țării, episoade ce obnubilează profilul unei civilizații cu aspirații elevate. În altă ordine de idei, nu ar fi poate inutil de consemnat opiniile specialiștilor preocupați de cântărirea prestației istoricilor și literaților deținând poziții înalte în spectrul vieții politice, dintre care unii au întrunit aprecieri constant elogioase, precum Mihail Kogălniceanu, George Barițiu, Vasile Alecsandri, Alexandru Moșanu, în vreme ce în cazul altora, precum Dimitrie A. Sturdza, Titu Maiorescu, Nicolae Iorga, Octavian Goga etc., verdictele au îmbrăcat o formă mai reticentă.

Fondarea Academiei Române a oferit perspective luminoase pentru propășirea studiilor istorice, ca și a altor domenii umaniste și tehnice. Editarea seriei de documente Hurmuzaki, a *Memoriilor Secțiunii Istorice* și a altor publicații, a monumentalei sinteze de istoria românilor concepută de A. D. Xenopol și configurarea „școlii critice” prin aportul triadei alcătuită din Dimitre Onciul, Ioan Bogdan și Nicolae Iorga, a avut drept rezultat palpabil modernizarea și profesionalizarea științei istorice, care, odată cu realizarea Marii Uniri, cheia de boltă a istoriei naționale, a dobândit noi valențe. Personalități precum N. Iorga, V. Pârvan, Gh. I. Brătianu, P. P. Panaitescu, I. Lupaș, I. Nistor, C. C. Giurescu etc. au avut o contribuție majoră la propulsarea interesului pentru istoria românilor la nivel internațional, iar multe din lucrările lor s-au bucurat de o bună primire în rândul specialiștilor străini. Pe lângă universitățile ctitorite la inițiativa lui Alexandru Ioan Cuza, așezămintelor de acest fel create la Cluj și Cernăuți li se datorează un rol proeminent la ridicarea nivelului cultural al țării. O astfel de instituție de învățământ superior ar fi fost binevenită și la Chișinău, dar această cerință majoră n-a ajuns să fie fructificată. În categoria demersurilor pozitive nu trebuie

⁴² O. Goga, *Alecsandri*, în *Idem, Precursori*, București, 1989, p. 89.

omisă fondarea institutelor de cercetări de la Roma, Paris – Fontenay-aux-Roses și Berlin (cel din urmă cu existență efemeră) prin aportul crucial al unor savanți de prim rang – Vasile Pârvan, Nicolae Iorga și Sextil Pușcariu –, a căror menire, materializată în multe privințe, a fost să formeze specialiști remarcabili pentru principalele domenii umaniste, potrivit modelului reiterat de state cu vechi și prestigioase tradiții în investigarea trecutului.

În mod previzibil, eferescența vieții culturale din perioada interbelică a fost fracturată odată cu instaurarea la umbra tancurilor sovietice a regimului comunist, care, pe lângă represaliile asupra intelectualilor refractari – întemnițați, marginalizați sau cu cariere năruite –, s-a străduit să acrediteze precepte doctrinare marxist-leniniste pernicioase și să politizeze disciplina istoriei, excomunicând intolerant autori și opere de substanță și așternând vălul tăcerii asupra rezultatelor dobândite de generații întregi de erudiți, toate aceste ingerințe având efecte corozive asupra domeniului, pe care l-au decredibilizat pe plan extern, chiar dacă adevărații specialiști au repudiat cameleonizarea pretinsă odată cu inocularea normele ideologice⁴³.

Ne-am abate de la criteriile obiectivității dacă nu am recunoaște totuși că, dincolo de imixtiunile detestabile amintite, defunctul regim a avut și inițiative pozitive, prin faptul că a patronat înființarea unei rețele de institute de cercetare și de muzee, impulsionând totodată extinderea și ritmicizarea săpăturilor arheologice, editarea publicațiilor periodice și a colecțiilor de izvoare istorice. De altfel, experiența vieții cotidiene atestă că întunericul nu este întotdeauna pe deplin nepenetrant, după cum și regimurile dictatoriale, atunci când își asociază un capital uman dotat, nu cumulează numai lacune.

Colapsul comunismului a oferit multiple oportunități pentru însănătoșirea și revigorarea societății românești pe multiple planuri, cu toată perpetuarea unor structuri vetuste și acapararea pârghiilor vitale ale puterii de către mandatarii vechiului regim, preocupați prioritar de propria prosperitate și tolerarea corupției. În pofida acestor disfuncționalități, remediate parțial în decursul anilor, Academia Română și-a redobândit atribuțiile și prestigiul la nivel național, rămânând forul principal de consacrare a valorilor intelectuale și totodată coordonator a numeroase institute de cercetare de elită din țară, cu ample raporturi de colaborare cu înalte organisme științifice din întreaga lume. Pe fondul profunde primeniri a vieții academice s-a înregistrat și o reală înviorare pe ogorul cercetării istorice, implicând personalul institutelor, universităților, muzeelor, arhivelor și al altor unități, al căror număr a sporit substanțial⁴⁴.

⁴³ Al. Zub, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Iași, 2000; F. Velimirovici, *Istorie și istorici în România comunistă (1948-1989)*, Cluj-Napoca, 2005; F. Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, București, 2007.

⁴⁴ D. Berindei, *Istoria Academiei Române (1866-2016)*, ed. a 2-a, București, 2016, p. 406-538.

După schimbarea regimului politic din România și proclamarea independenței Republicii Moldova istoriografia românească a avut mult de câștigat prin descătușarea din chingile ideologiei comuniste și colaborarea susținută între specialiștii de o parte și de alta a Prutului. Cu totul meritorii au fost vigoarea și dezinvoltura cu care colegii basarabeni s-au recomutat la valorile tradiționale autohtone și aplombul dovedit în prospectarea fondurilor arhivistice din perioada ocupației sovietice, care tănuiau represalii violente și operațiuni tenebroase menite să conducă la deznaționalizarea localnicilor. Pentru sporirea prestigiului istoriografiei naționale, cercurile savante din cele două state românești au îndatorirea să coopereze îndeaproape, urmând preceptul unui reputat strateg militar din vremea cancelarului Bismarck – feldmareșalul Helmuth von Moltke –, care pretindea: *getrennt marschieren und vereint schlagen*⁴⁵, adică „mărșăluim separat, dar luptăm împreună”, evident extrapolând semantismul inițial. Fără îndoială că nu am fi avut obligația să „mărșăluim separat” dacă guvernării noastre de la crepusculul mileniului trecut ar fi fost animați de același patriotism fierbinte și aceeași determinare neîntinată, precum cei de la 1918, de a realipi la trupul țării provincia înstrăinată dintre Prut și Nistru, atunci când s-a ivit nescontata oportunitate de după dezagregarea imperiului sovietic. Degeaba se dezavuează zgomotos și ipocrit tratatul Ribbentrop – Molotov, dacă lipsește hotărârea neșovăitoare de a corija injustițiile trecutului în momente favorabile și se ignoră interesele vitale ale națiunii!

La fel ca și în alte domenii, în istoriografie aspectele pozitive au coexistat cu cele contestabile, întrucât, precum releva Johann Gottfried Herder, „Nicăieri pe pământ, trandafirul fericii nu înflorește fără spini”⁴⁶. Nu stă în intenția noastră de a ne asuma judecata solomonică în decelarea spectrului contorsionat al reușitelor și neîmplinirilor profesionale din ultimele decenii, excurs, de altfel, nerealizabil în spațiul temporal de care dispunem. Cu riscul de a atinge anumite susceptibilități, am fi tentați mai curând să ne referim succint și secvențial la unele ipostaze negative, în speranța că reperarea lor ar putea constitui un imbold pentru remediere. Am notifica în această perspectivă înființarea precipitată în anii ulteriori schimbării regimului politic din decembrie '89 a unui număr debordant de universități de stat și particulare, cu un corp profesional improvizat și lipsite de dotări minimale. Propulsând în fruntea lor o conducere activă și pragmatică și beneficiind de sprijinul unor instituții și personalități politice influente de la nivel central sau local, câteva din aceste așezăminte s-au organizat corespunzător și și-au onorat menirea, ceea ce nu au reușit și nici nu aveau cum să o facă, în condițiile carențelor materiale și de personal, alte numeroase universități, dintre care unele și-au suspendat între timp activitatea. Din experimentul respectiv au rezultat serii întregi de absolvenți cu pregătire

⁴⁵ W. Müller, *Politische Geschichte der Gegenwart*, IV, *Das Jahr 1870*, Berlin, 1871, p. 270.

⁴⁶ J. G. Herder, *Scrieri*, ed. și trad. C. Petrescu, București, 1973, p. 137.

mediocră, care au generat o perceptibilă degradare a nivelului învățământului de toate gradele.

Adoptarea sistemului Bologna în învățământul superior a contribuit desigur la uniformizarea programelor de învățământ, armonizarea standardelor pentru dobândirea diplomelor de studii, ca și la mobilitatea sporită a absolvenților pe piața muncii din întregul continent, dar a restrâns posibilitățile de stimulare a aptitudinilor în sfera cercetării pentru multe domenii, fapt recunoscut de majoritatea savanților din Occident cu percepții realiste, cu toate că acolo stagiile de masterat sunt organizate cu mult mai mare responsabilitate decât la universitățile românești, unde reformele de dragul reformelor au devenit o practică curentă, chiar dacă mai niciodată nu se ajunge la testarea rezultatelor lor. Pe de altă parte, succesiunea cadențată ce a pavat drumul de la studenție și masterat la doctoratură, fără stagii adecvate de documentare, a condus la diminuarea drastică a nivelului tezelor de doctorat, la care s-a adăugat proliferarea flagelului compilațiilor, rămas nesancționat cu toată fermitatea de autoritățile competente. Mai mult chiar, s-a ajuns la o situație cu iz rizibil, dacă n-ar fi penibilă, ca persoanelor din penitenciare să li se diminueze perioada de reclusiune la troc cu elaborarea de cărți cu tematică științifică, de această oportunitate creată ad-hoc beneficiind afațerii cu resurse pecuniare consistente și complicități dubioase, care și-au achiziționat lucrări contrafăcute ori s-au pretat nonșalant la practica compilațiilor.

Concomitent cu proliferarea explozivă a unităților de învățământ superior, a sporit numărul angajaților la arhive, muzee și centrele de cercetări patronate de instituțiile ecleziastice și militare, toate acestea etalând ambiția de a dispune de propriile publicații periodice, al căror număr a crescut impetuos, stimulat și de apariția sutelor de noi edituri și tipografii, marea lor majoritate dispuse să tipărească mai tot ce li se oferă, cu un control minimal al calității produsului finit, astfel că librăriile sunt invadate de numeroase lucrări de nivel îndoielnic, în condițiile în care critica de specialitate și-a pierdut din acuitatea simțului analitic de altădată, vital pentru veștejirea imposturii, și nici nu-și poate permite asumarea veleităților cenzoriale. La aceste precarități se adaugă și cea privitoare la informația deficitară asupra fluxului editorial al cărții cu valențe științifice la scară națională. Din datele expuse mai sus s-ar putea desprinde concluzia că sporirea cantitativă a persoanelor angajate în instituțiile cu atribuții de cercetare în sfera istoriei și cea a publicațiilor adiacente – volume și reviste – nu s-a soldat procentual și pe palierul calitativ.

Atâta timp cât guvernării țării nu rezervă decât procente infime din produsul intern brut pentru investigațiile științifice, clasându-ne constant printre ultimele state din Uniunea Europeană în această privință, progresele substanțiale în domeniul respectiv nu se vor situa la standardele potențialului intelectual al corpului de cercetare. Între altele, diminuarea resurselor materiale și folosirea lor neadecvată nu a permis finalizarea unor proiecte majore în sfera istoriei. Sorbind din cupa amară a neîmplinirilor, ca descendenți ai trecutului și precursori

ai viitorului, rămânem cu speranța, poate iluzorie, că nu numai succesele, ci și eșecurile ar putea deveni instructive dacă sunt reperate obiectiv de persoane bine intenționate și cu virtualități decizionale.

Impresiile consemnate, poate excesiv de tranșant, nu tăgăduiesc în nici un caz împlinirile istoriografice evidente din ultimele decenii, când paleta abordărilor tematice s-a diversificat comprehensibil și când s-au elaborat lucrări de reală acribie, bazate pe documentație riguroasă, inventivitate asociativă și interpretări nuanțate, mai cu seamă în centrele academice cu tradiție. Cercetările arheologice s-au extins spre toate ținuturile țării, s-au modernizat și diversificat tehnicile de săpătură, tinzându-se spre abordări pluridisciplinare, ce vizează o dreaptă cumpănă între național și universal, în concordanță cu tendințele proliferate pe plan mondial.

Este îmbucurător faptul că numeroși istorici – cercetători, cadre didactice, arhiviști și muzeografi – beneficiază de stagii de documentare în străinătate, unde recoltează materiale documentare în biblioteci, arhive și muzee, participă la manifestări științifice și la săpături arheologice comune, ceea ce le lărgeste orizontul profesional și le facilitează contacte cu colegii de breaslă de pe alte meridiane. Fără nicio îndoială că și amplificarea documentației unor lucrări s-a datorat acestor oportunități, dar o eficientizare sporită s-ar realiza dacă tinerii plecați peste hotare ar stabili contacte apropiate cu corifeii domeniilor de interes, lideri de școli istoriografice prestigioase sau promotori ai curentelor inovatoare cu valențe multidisciplinare și metodologii moderne de cercetare. Această conlucrare ar putea oferi roade consistente, precum s-a constatat în cazul multor istorici români de prim rang din trecut, care și-au făcut studiile sub directa îndrumare a unor savanți iluștri de pe alte meleaguri: Dimitrie Cantemir cu Ieremia Cacavelas, Mihail Kogălniceanu cu Leopold von Ranke, Nicolae Iorga cu Karl Lamprecht, Vasile Pârvan cu Conrad Cichorius și Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf, Ion I. Nistor cu Konstantin Jireček, Gheorghe I. Brătianu cu Charles Diehl și Ferdinand Lot, la fel ca și lingvistul Sextil Pușcariu cu Gustav Weigand și Wilhelm Meyer-Lübke și geograful Simion Mehedinți cu Friedrich Ratzel și Paul Vidal de la Blanche etc., exemple mai mult decât edificatoare. Ne grăbim însă să adăugăm că studiile peste fruntarii, dincolo de indubitabilele posibilități oferite, nu reprezintă condiția *sine qua non* pentru dobândirea înaltelor performanțe profesionale, acestea necesitând prioritar polivalență, larg diapazon cultural și devoțiune desăvârșită. Prestația cărturărească a unor confrăți din generațiile mai vechi, precum David Prodan, Mircea Petrescu-Dîmbovița, Șerban Papacostea, Leonid Boicu, Florin Constantiniu, Alexandru Zub etc., cu secvențe biografice suprapuse peste epoci tulburi, ar fi în măsură să ne justifice afirmația.

Pentru modelarea intelectuală a tineretului studios ar putea servi în mod esențial extinderea rețelei de institute de cercetări și propagare culturală din străinătate, patronate științific de Academia Română și administrate de Ministerul Relațiilor Externe și Institutul Cultural Român, a căror eficiență a fost probată în perioada interbelică. Pe lângă deja existentele Accademia di Romania de la Roma

și Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica de la Veneția, ar fi foarte utilă funcționalizarea unor astfel de centre, ce nu ar pretinde decât investiții pecuniare moderate, la Freiburg im Breisgau, Madrid, Paris și Istanbul, unde explorarea arhivelor, muzeelor și bibliotecilor locale sunt de natură să furnizeze informații prețioase pentru istoria și cultura românească. Este regretabil că demersurile repetate întreprinse până în prezent de reprezentanții conducerii Academiei pe lângă autoritățile competente, pentru a fructifica respectivele proiecte, au eșuat lamentabil, poate și pentru că verdictul lui Iorga, care pretindea că „*fără steag de cultură un popor e o gloată, nu o oaste*”⁴⁷, nu a avut o iradire suficient de percutantă.

Abordând problema elitelor românești, ar fi de observat – desigur fără vreun sentiment de satisfacție – că o bună parte dintre acestea și-au găsit drept spațiu de manifestare și de propulsare în universalitate nu locurile de obârșie, ci alte meleaguri. Ne-am putea susține aserțiunea prin evocarea unor nume de rezonanță ale culturii și științei românești, precum cele ale lui Nicolaus Olahus, Dimitrie Cantemir, Traian Vuia, Constantin Brâncuși, Henri Coandă, Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Emil Cioran, Alexandru Ciorănescu, George Emil Palade, Eugen Coșeriu, Ion Druță, Matei Vișniec, parțial și cel al lui George Enescu, care, înfruntând vicisitudinile vremurilor în care au trăit, și-au valorizat plener vocația și au obținut recunoașterea mediilor elevate din străinătate. Tot acolo și-au dobândit celebritatea sasul ardelean Hermann Oberth, ca și Herta Müller și Stefan Walter Hell, descendenți din familii de șvabi bănățenii, tustrei născuți în regiunile românești. Este greu de imaginat că toți aceștia și-ar fi aflat consacrarea pe o scară înaltă a valorilor în propria țară, unde condițiile adecvate de afirmare lipseau în totalitate sau erau limitate. Chiar atunci când a existat un *summum* creativ, unii din compatrioții noștri nu au fost aureolați cu premiul Nobel, pe care l-ar fi meritat cu prisosință – și ne gândim, între alții, la Nicolae C. Paulescu, Liviu Rebreanu, Lucian Blaga, Augustin Buzura, Nicolae Breban, Gheorghe Benga –, dar pe care nu l-au obținut poate și pentru că țara din care proveneau se complăcea într-o atmosferă de deconstrucție, nu se bucura de un real prestigiu internațional și era decuplată de la dinamica spirituală a continentului.

După cel de-al Doilea Război Mondial, performanțe profesionale prestigioase au obținut dincolo de fruntarii mai mulți istorici și arheologi români, printre care Dinu Adameșteanu, Nicoară Beldiceanu, Emil Turdeanu, Petre Ș. Năsturel, Matei Cazacu, Alexandru Avram, Florin Curta etc., care și-au început studiile și activitatea în țară și le-au desăvârșit în Occident. Toate aceste exemplificări confirmă faptul că spațiul carpato-dunărean a fost generator de personalități cu un remarcabil potențial intelectual, dar, pe de altă parte, induce legitima decepție pentru incapacitatea societății de a le asigura un mediu propice creativității și marilor împliniri savante, lipsind voința și dexteritatea de a propulsa valorile pe un pedestal respectabil din orbita mondială.

⁴⁷ N. Iorga, *Cugetări*, ed. B. Theodorescu, București, f.a., p. 270.

O scrutare panoramică a problematicii ce captează interesul istoricilor români de pe ambele părți ale Prutului, și nu de ieri de azi, ci din momentul profesionalizării domeniului, conduce spre convingerea că aceasta, în ciuda luxuriantei sale ramificații, converge precumpănitor spre aspectele cu tentă pozitivistă. Termenul ca atare a dobândit, întrucâtva pe nedrept, o accepțiune peiorativă, în sensul că acordă prioritate narativismului factologic, cotate în anumite cercuri savante drept perimat. În mod evident, cantonarea în sfera evenimentialului arid nu reprezintă un ideal al demersurilor istoriografice, mai cu seamă în arealurile care beneficiază de abundente surse, grație cărora au fost limpezite majoritatea problemelor importante ale evoluției comunităților umane locale, pasul următor fiind depistarea conexiunilor de largă reverberație pe plan sincron și diacronic.

O cu totul altă situație se înregistrează în regiunile est-europene și balcanice, în general văduvite de un suport documentar suficient de consistent pentru decriptarea multor momente marcante din istoria popoarelor din zonă, încât abordarea lor plurifațetată este pândită adesea de alunecări spre paliere nesigure și hazardate. Precum soliditatea unei construcții este dependentă de calitatea cărămizilor, tot așa concluziile generale nu au șanse reale de a deveni perene fără elucidarea aspectelor particulare, inclusiv a celor de amănunt. Impedimentele evocate nu sunt de natură să descurajeze pe istoricul profesionist, ale cărui satisfacții supreme constau tocmai în soluționarea chestiunilor obscure prin extensia orizontului cognitiv. Fără a desconsidera arsenalul de factură pozitivistă și a exclude complementaritățile, savantului autentic îi incumbă responsabilitatea de a cultiva tărâmul ideilor și a fi conectat la pulsul dezbaterilor din sfera metodică și teoretică din lumea contemporană, spre a repera sugestii menite să fertilizeze gândirea și să contureze concluzii viabile și originale. Itinerariile bătute de predecesori sunt ușor de parcurs, dar nu duc nicăieri în știința performantă.

În cadrul mass-mediei și chiar în conclavurile intelectuale se manifestă o perceptibilă susceptibilitate atunci când unor personalități de vază ale istoriei și culturii românești li se reproșează neîmpliniri sau deficiențe, ceea ce se explică și prin faptul că în numeroase cazuri acestea au un caracter vădit subiectiv și denigrator, menit să le minimalizeze valențele personale, dar și să arunce opoziția asupra potențialului intelectual al întregii națiuni. Asemenea atitudini s-au manifestat în țările învecinate mai cu seamă atunci când au apărut acute tensiuni politice, la ele asociindu-se ocazional grupări minoritare și chiar conaționali interesați să facă jocul unor oficine străine ori ahtiați să epateze în postura de nonconformiști. În vizorul clișeizat și ostentativ al detractorilor au ajuns personalități emblematiche, precum Mihai Viteazul, Avram Iancu, Mihai Eminescu, Titu Maiorescu, Ion I. C. Brătianu, Nicolae Iorga, Emil Cioran, Mircea Eliade și mulți alții. Nu este mai puțin adevărat că anumite reacții negative s-au declanșat ca urmare a exceselor apologetice comise de unii dintre adulatorii lor autohtoni. Spre exemplu, Eminescu a fost gratulat artificial drept remarcabil filosof, istoric, dramaturg, când ar fi fost mai mult decât suficient să i se recunoască calitățile

indubitabile de poet genial și de eminent gazetar, care îi vor rămâne de-a pururi, chiar dacă și acestora persoane teribiliste sau frustrate le vor găsi cusururi. Ne-am putea eventual consola, deși nu este cazul, cu constatarea că și pe alte meridiane, cu pregnante veleități culturale în epoca modernă, s-a manifestat tendința de a se substitui practica canonizării eroilor cu vulgarizarea lor, precum sesizase *ab illo tempore* Oscar Wilde: *Formerly we used to canonize our heroes. The modern method is to vulgarise them*⁴⁸.

Împilările, vexațiunile și suferințele acumulate de-a lungul timpurilor de la potentații străini și dictatorii indigeni au inoculat marii majorități a românilor sentimente de tranșantă repudiere a tuturor contestărilor sau relativizării valorilor naționale. Aceleași atitudini se manifestă și la mulți dintre vecinii noștri, față de care capriciile destinului, înrâurite de fatalitatea așezării geopolitice, nu au fost mai generoase, astfel că formularea aprecierilor mai puțin munificente la adresa sârbului Lazăr Hrebelianovici, bulgarului Vasili Levski, albanezului Skanderbeg, cehului Jan Hus, polonezului Adam Mickiewicz sau a ucraineanului Taras Shevchenko a declanșat riposte inflamate ale compatrioților. La popoarele occidentale, cu contribuții majore la tezaurul cultural al umanității, care dispun de un larg florilegiu de personalități pretutindeni aureolate, reacțiile față de tendințele de a le minimaliza sau bagateliza meritele nu au aceeași tentă surescitată, ci sunt receptate fără crispare acută. Dacă în România se păstrează o decență în a asocia numele personalităților cu cele ale localurilor, produselor culinare și băuturilor alcoolice, în Occident mentalitățile în acest sens sunt mai puțin conservatoare. Astfel, în câteva orașe britanice unele bodegi poartă numele lui Shakespeare, în Germania ființează cafenele și cofetării cu firma Schubert, în Austria se comercializează lichioruri și bomboane denumite Mozart (*Mozartkugel*) și broderii și faianță cu numele pictorului Gustav Klimt, în Italia și în alte țări sunt populare agențiile de turism și vopselele denumite Marco Polo, de o largă distribuție la nivel mondial beneficiază varietățile de cognac Napoleon și Skänderbeu / Skanderbeg, precum și cele de vodcă Sobieski și Pushkin etc. Ar fi inexact să se pretindă că venerarea unor piscuri artistice de talia lui Shakespeare ori Mozart ar avea de suferit de pe urma practicilor evocate, astfel că nu ni se pare constructivă ironizarea sau blamarea cutumelor de pe alte meridiane, care, de altfel, prin reverberațiile produse de globalizare, nu ar fi de mirare să fie găzduite într-un viitor și pe meleagurile mioritice.

Dincolo de etichetarea sa amiabilă sau reticentă, este pe deplin evident că fenomenul globalizării se revarsă tentacular și ireversibil într-o lume în care precumpănesc dominantele materialiste și pragmatice. Cele mai multe abordări recente referitoare la acest proces dau uitării profețiile formulate cu o remarcabilă intuiție de faimosul polihistor Arnold Toynbee cu mai multe decenii în urmă,

⁴⁸ O. Wilde, *The Critic as Artist*, I, *With some remarks upon the importance of doing nothing*, în *The Works of Oscar Wilde*, Blitz editions, Enderby, Leicester, 1990 (reprinted 1993), p. 949.

care repera un curent de dezintegrare a civilizațiilor ajunse la stadii înalte de evoluție, individualizate prin „diferențieri și diversitate”, amenințate de tendințe vizând „standardizarea și uniformizarea”⁴⁹, termeni substituiți astăzi prin noțiunea de „globalizare”. Fără a cuteza să ignorăm ansamblul oportunităților și beneficiilor acestui fenomen, căruia i se detectează rădăcini frave și în trecut, vom consemna câteva aspecte mai puțin faste în circumstanțele tratării din exterior a istoriei naționale, potrivit unei viziuni sterile, ce îi deformează identitatea prin includerea ei în tipare omogenizante și îi apreciază evenimentele vremurilor apuse după criteriile valabile lumii contemporane, în spiritul normelor așa-numitei „corectitudini politice”, contaminate de afinități neomarxiste. Totodată, se practică desemnarea exteriorizărilor patriotice drept poziționări naționaliste demonetizate, iar tradițiilor și credințelor religioase li se atribuie seniorial un caracter retrograd, de natură să iradieze o ceață axiologică, ceea ce a generat în mod firesc replici raționale, întrucât nu întotdeauna ceea ce este nou și original deține aura verosimilității.

Din toate aceste lapidare notificări rezultă cât de numeroase sunt problemele ce ar necesita eforturi obstinate pentru remedieri și înnoiri, întrucât cercetarea, precum viața în general, nu curge rectiliniu și nu este un drum presărat doar cu reușite, ci și cu înfruntări, paradoxuri și eșecuri imprevizibile. Posturile letargice, tolerante sau apatice nu numai că nu soluționează nimic, dar au și un efect contaminant pentru cei din proximitate, însă criticile, chiar dacă par dezagreabile, sunt în esență binevenite, cu prioritate cele constructive. Prin firea lucrurilor, evaluările cu caracter general nu se pot realiza productiv decât prin comparații, care ar trebui să constituie baza demarării proiectelor reparatorii și inovatoare. Chiar dacă nu are tradiții la fel de vechi și bogate ca cea occidentală, istoriografia românească a înregistrat realizări notabile, aspirând spre modernizare și amplitudine, încercând, totodată, să-și sincronizeze demersurile evolutive cu ceea ce se întreprinde pozitiv în arealurile mai privilegiate de soartă, cu toate diferențele de potențial uman și material, care, potrivit estimărilor sceptice, nu au tendințe de diminuare, ci, dimpotrivă, de extensie. Pe lângă asimilări eclecticice și sincronizare, componentele domeniului s-ar consolida prin depășirea limitelor curente și accederea spre personalizare, ceea ce i-ar spori prestigiul și vizibilitatea.

Parcursurile ascendente ale științelor nu au aptitudinea de a se tonifica *ex abrupto*, ci doar în trepte, necesitând strategii riguroase și responsabile, astfel că marele matematician Grigore Moisil nu greșea când declara că „știința nu e bună azi, dacă ieri nu s-a gândit la mâine”⁵⁰. Identificarea vizionară cât mai coerentă a principalelor obiective imediate și a celor de perspectivă reprezintă o cerință de neignorare a diriguitorilor organismelor de cercetare. Este ceea ce conștientizase în primul secol al erei creștine filosoful stoic Lucius Annaeus Seneca, când avertiza:

⁴⁹ A. J. Toynbee, *A Study of History*, New York – Londra, 1947, p. 555-558.

⁵⁰ *Cugetări și reflecții despre cultură și civilizație*, antologie E. Mihăilescu, București, 1984, p. 367.